

Research Article:

Received: 2025-05-11;

Revised: 2025-08-31;

Accepted: 2025-09-12.

อัตลักษณ์พระพุทธรูปสำคัญในเมืองพะเยา

The Identity of Important Buddha Images in Phayao District

พระมหาศิวกกร ปญฺญาวชิโร^{*1}, พระครูศรีวรพินิจ²,พระปลัดสุกฤษฎ์ ปิยสีโล (ทะรินทร์)^{**3}, พระครูใบฎีกาเฉลิมพล อริยวิโส⁴Phramaha Siwagorn Paññāvajiro¹, Phrakhru Sriworaphinit²,Phrapalad Sukrit Piyasīlo³, Phrakhrubaidika Chalermpon Ariyavamsō⁴

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Phayao Campus

First Author, E-mail: siwagorn.tan@mcu.ac.th*

Corresponding Author, E-mail: sukid.tha@mcu.ac.th**

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์อัตลักษณ์ของพระพุทธรูปสำคัญในเมืองพะเยา โดยศึกษาผ่านองค์ประกอบทางพุทธศิลป์และคติความเชื่อ พร้อมจัดทำฐานข้อมูลเชิงวิเคราะห์เพื่อสะท้อนลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปในแต่ละบริบท โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ การวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสำรวจภาคสนามในพื้นที่อำเภอเมืองพะเยา ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธรูปสกุลช่างพะเยามีลักษณะโดดเด่น เช่น พระพักตร์รูปไข่ พระเนตรเหลือบต่ำ พระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อยแบบยิ้มพะเยา พระรัศมีเปลว ซึ่งต่างกับสกุลช่างอื่นในล้านนา ลักษณะเหล่านี้สะท้อนถึงเอกลักษณ์เฉพาะที่เกิดจากการผสมผสานศิลปะท้องถิ่นกับอิทธิพลภายนอก โดยสันนิษฐานว่า สร้างขึ้นในช่วงพุทธพุทธศตวรรษที่ 21–25 ตามตำนานพื้นเมืองและลักษณะทางศิลปกรรม แม้อายุที่แน่ชัดยังจำเป็นต้องตรวจสอบร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี พระพุทธรูปเหล่านี้สร้างโดยเจ้าเมืองหรือชาวพุทธล้านนา องค์ที่โดดเด่นที่สุด คือ พระเจ้าตนหลวง ประดิษฐานภายในวัดศรีโคมคำ สร้างจากอิฐอมูญผสมปูนขาวลงรักปิดทอง มีขนาดหน้าตักกว้าง 14 เมตร สูง 16 เมตร นับเป็นพระพุทธรูปที่ใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ การสำรวจรูปแบบวัสดุพบว่า พระพุทธรูปสำคัญในพะเยาสร้างจากวัสดุหลากหลาย เช่น สำริด โลหะ หินทราย อันสะท้อนถึงฝีมือของสกุลช่างพะเยาในอดีตที่มีลักษณะเฉพาะตัว ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ในมิติทางสังคมพระพุทธรูปมีบทบาทในพิธีกรรม งานบุญและประเพณีท้องถิ่น อีกทั้งการมีส่วนร่วมของช่างพื้นบ้านและพระสงฆ์ในการสร้างส่งผลให้เกิดการถ่ายทอดองค์ความรู้ข้ามรุ่นและสร้างความตระหนักในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม สาระสำคัญของงานวิจัยชี้ให้เห็นว่า พระพุทธรูปสำคัญในเมืองพะเยาเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธา ภูมิปัญญาและศิลปะล้านนา โดยมีพระเจ้าตนหลวงเป็นองค์แทนที่สะท้อนอัตลักษณ์ทางศิลปกรรมและสังคมวัฒนธรรมอันเชื่อมโยงผู้คนในชุมชนอย่างเด่นชัด

คำสำคัญ: อัตลักษณ์พระพุทธรูป, พุทธศิลป์ล้านนา, ความเชื่อและพิธีกรรมท้องถิ่น

Abstract

This research article aims to analyze the identity of significant Buddha images in Mueang Phayao District through the lens of Buddhist art and local belief systems, along with the development of an analytical database to reflect the unique characteristics of each image. A qualitative research methodology is employed, including document analysis, in-depth interview, and field survey within Mueang Phayao District. The research results found that the Buddha images of the Phayao school have distinctive characteristics such as oval faces, downward-looking eyes, slightly smiling lips in the Phayao smile style, and flame-like halo, which are different from other schools of craftsmen in Lanna. These characteristics reflect the unique identity that results from the combination of local art with external influences. It believes that these images have been constructed during the 21st–25th Buddhist centuries, based on local legends and stylistic features, although exact dating still requires archaeological verification. These images are built by ruling elites or devoted local communities. The most outstanding image is Phra Chao Ton Luang at Wat Si Khom Kham, made of Mon bricks mixed with lime, lacquered and gilded, measuring 14 meters wide and 16 meters high—making it the largest Buddha image in Northern Thailand. The material analysis found a variety of media used, including bronze, metal, and sandstone, reflecting the craftsmanship of the Phayao artisan school with unique local styles. Most images depict the Maravijaya posture. Socially, these Buddha images play important roles in local rituals and religious festivals. In addition, participation by local artisans and monks in their construction has led to intergenerational transmission of cultural knowledge and raised awareness for heritage preservation. The study concludes that the Buddha images of Phayao serve as symbols of faith, wisdom, and Lanna artistry, with Phra Chao Ton Luang standing as a key representation of artistic and socio-cultural identity that unites the local community.

Keywords: Buddha Image Identity, Lanna Buddhist Art, Local Belief and Ritual

บทนำ

เมืองพะเยาหรือภูมามยาว ซึ่งในปัจจุบัน คือ จังหวัดพะเยา ในอดีตเคยเป็นเมืองเก่าแก่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองและประวัติศาสตร์มายาวนาน จากหลักฐานทางโบราณคดีที่เพิ่งค้นพบในโบราณสถานบ้านร่องไฮ ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงบริเวณกว๊านพะเยา เคยเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณมาก่อน โดยเป็นยุคร่วมสมัยกับแคว้นหริภุญชัยในช่วงประมาณพุทธพุทธศตวรรษที่ 17-18

(เกรียงศักดิ์ ชัยดรุณ, 2561: 25) นับเป็นเวลาประมาณ 900 ปี สภาพเมืองกุฎามยาวเคยเป็นทั้งเมืองที่เรืองอำนาจ มีความเจริญสูงสุดในดินแดนล้านนาไทยและมีสภาพตกต่ำที่สุดจนกลายเป็นเมืองร้าง (เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์, 2560: 868) เพราะในช่วงภัยสงคราม บ้านเมืองและวัดถูกทอดทิ้ง พระสงฆ์และนักปราชญ์ต้องถวิลหลบหนีภัยสงครามไปอาศัยอยู่ที่อื่น หลังสงครามสงบจึงฟื้นฟู บูรณปฏิสังขรณ์บ้านเมืองและวัดต่าง ๆ รวมถึงการสร้างวัดใหม่ จากนั้น นิมนต์พระสงฆ์มาฟื้นฟูศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง อย่างไรก็ตาม ด้วยความผันผวนทางการเมืองการปกครองของเมืองพะเยาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ทำให้เมืองกุฎามยาวเป็นแหล่งสังสมอารยธรรมในอดีตที่มีทั้งของเมืองพะเยาดั้งเดิมและการถ่ายทอดจากถิ่นอื่น กระทั่งกลายเป็นอารยธรรมของเมืองพะเยาในที่สุด เช่นในครั้งที่เมืองพะเยาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา พระเจ้าติโลกราชได้ส่งพระยาอุไทยธรรม อดีตเจ้าเมืองสองแควมาปกครองเมืองกุฎามยาว พระยาอุไทยธรรมได้นำรูปแบบทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมสุโขทัยเข้ามา โดยเชื่อกันว่า พระพุทธรูปสลักหินทรายที่พบมากในจังหวัดพะเยา คงสร้างในสมัยพระยาอุไทยธรรม (สุพล คำวิสุทธิ, 2542: 66) ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า กุฎามยาวหรือเมืองพะเยาเป็นเมืองประวัติศาสตร์แห่งอารยธรรมโบราณของอาณาจักรล้านนาไทย เป็นเมืองแห่งช่างแกะสลักพระพุทธรูปด้วยหินทราย อันมีศิลปะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว อย่างไรก็ตาม ในประเทศไทยได้มีการศึกษาลักษณะรูปแบบของพระพุทธรูปที่เกิดจากสกุลช่างต่าง ๆ มากมาย แต่ละสกุลช่างมีเอกลักษณ์ที่แสดงออกถึงสกุลช่างนั้น ๆ เช่น พระพุทธรูปปางลีลาแห่งสกุลช่างสุโขทัย พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่แห่งสกุลช่างอยุธยา พระพุทธรูปแบบขอมตัมแห่งสกุลช่างนครศรีธรรมราช ฯลฯ จะเห็นได้ว่า การศึกษาพระพุทธรูปดังกล่าวเป็นการศึกษาพระพุทธรูปเฉพาะพระพุทธรูปที่มีชื่อเสียง แต่การศึกษาพระพุทธรูปตามท้องถิ่นโดยเฉพาะนั้น ไม่ได้มีการศึกษาหรือการจัดรวบรวมทำข้อมูลพื้นฐานทางอัตลักษณ์อย่างจริงจัง

ดังที่กล่าวมาข้างต้น เมืองพะเยาเป็นพื้นที่ที่มีพระพุทธรูปที่สร้างจากช่างพื้นบ้านมากมาย มีพุทธลักษณะที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตน มีความแตกต่างกันหลายลักษณะอย่างน่าสนใจ รวมถึงเรื่องราวและคติความเชื่อของชาวบ้านในจังหวัดพะเยาที่มีต่อพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของตนเอง อันส่งผลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตนในแต่ละพื้นที่ สิ่งเหล่านี้ได้รับอิทธิพลความเชื่ออันเกิดจากพระพุทธรูปนั่นเอง ก่อนที่เรื่องราวในอดีตจะถูกกลืนเลือนจางหายไปกับกาลเวลา การศึกษาของศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2562) ได้วิเคราะห์พัฒนาการของพุทธศิลป์ในภาคเหนือ โดยระบุว่า พระพุทธรูปในพะเยามีลักษณะเฉพาะที่สะท้อนอัตลักษณ์ทางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อของท้องถิ่นอย่างเด่นชัด เป็นการบันทึกทำเป็นฐานข้อมูลเพื่อให้ได้ทราบถึงรูปแบบภูมิปัญญาที่แสดงอัตลักษณ์ของท้องถิ่นเมืองพะเยา อันเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่ที่มีความคงที่หรือเปลี่ยนแปลงมาน้อยเพียงไรแล้วนำเสนอความเป็นตัวตนของท้องถิ่นได้เกิดความภาคภูมิใจในศิลปะและวัฒนธรรมของตน จะเห็นได้ว่า นอกจากจะเป็นศิลปวัตถุเพื่อการสักการะแล้วยังมีสถานะเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความเชื่อและรากฐานของท้องถิ่น อัตลักษณ์ของพระพุทธรูปในแต่ละพื้นที่จึงมีความแตกต่างตามบริบททางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรมและคติความเชื่อ อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปในเมืองพะเยามีอยู่จำนวนมาก แต่ยังขาดการวิเคราะห์เชิงระบบที่ชี้ชัดถึงอัตลักษณ์ของแต่ละองค์บนฐานหลักฐานเชิงวิชาการ ทั้งจากเอกสารประวัติศาสตร์ งานวิจัยโบราณคดีและข้อมูลจากภาคสนาม การศึกษานี้จึงมุ่งเน้นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิง

คุณภาพจากพื้นที่จริงเพื่อระบุลักษณะเด่นและองค์ประกอบของอัตลักษณ์พระพุทธรูปในเมืองพะเยาและสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เพื่อการอนุรักษ์ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของพระพุทธรูปสำคัญในเมืองพะเยา
2. เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวเป็นเกณฑ์จำแนกและอธิบายความแตกต่างของพระพุทธรูปสำคัญในเมืองพะเยา ทั้งในด้านพุทธลักษณะ วัสดุ เทคนิคการสร้างและบทบาทในชุมชนเพื่อใช้เป็นแนวทางอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม

ระเบียบวิธีวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ การศึกษาเอกสาร ด้วยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลพื้นฐานจากเอกสารโบราณหรือทางประวัติศาสตร์ และการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อเจาะลึกลงประเด็นที่น่าสนใจให้มีความชัดเจนขึ้น

2. พื้นที่การวิจัย คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ในวัดสำคัญในเขตอำเภอเมืองพะเยา โดยใช้เกณฑ์การคัดเลือก ดังนี้ 1) เป็นวัดที่มีพระพุทธรูปซึ่งได้รับการยอมรับว่า เป็นพระพุทธรูปสำคัญ ตามเกณฑ์ของงานวิจัย ได้แก่ (ก) มีความสำคัญด้านประวัติศาสตร์และตำนานท้องถิ่น (ข) มีลักษณะทางพุทธศิลป์ที่โดดเด่นและสะท้อนศิลปะสกุลช่างพะเยา หรือ (ค) มีบทบาทในพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน 2) อยู่ในสภาพที่สามารถเก็บข้อมูลได้ครบถ้วนทั้งด้านกายภาพและข้อมูลขบปะจากผู้อยู่ในพื้นที่ 3) เป็นพื้นที่ที่มีความพร้อมและได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการวัดหรือผู้เกี่ยวข้องให้เข้าศึกษาด้วยเกณฑ์ดังกล่าวจึงคัดเลือกวัดที่เข้าเงื่อนไขรวมทั้งสิ้น 10 แห่ง เพื่อใช้เป็นพื้นที่ตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้

3. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากประชากรที่สามารถให้ข้อมูลได้ ซึ่งมีทั้งหมด 4 กลุ่ม ได้แก่ พระสงฆ์จำพรรษา 3 รูป ประชาชนชาวบ้าน 2 คน นักวิชาการ 2 คน และประชาชนทั่วไป 2 คน รวมทั้งสิ้น 9 รูป/คน โดยพิจารณาจากคุณสมบัติที่สอดคล้องกับประเด็นสาระสำคัญของการวิจัย

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

4.1 ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารวิชาการ ตำนานพื้นเมือง เอกสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่น งานวิจัย และเอกสารโบราณคดี เพื่อสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่ถือว่า เป็นพระพุทธรูปสำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือก ได้แก่ (1) ความสำคัญในเชิงประวัติศาสตร์และตำนานท้องถิ่น (2) ลักษณะทางศิลปกรรมที่โดดเด่นหรือสะท้อนศิลปะสกุลช่างพะเยา (3) บทบาทของพระพุทธรูปในพิธีกรรมหรือความเชื่อของชุมชน หรือมีอิทธิพลทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น

4.2 การสอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องที่จะศึกษา เช่น ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ รูปแบบการสร้างพระพุทธรูปหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปในจังหวัดพะเยา จากผู้ทรงคุณวุฒิและผู้มีความรู้ (ทั้งที่เป็นนักวิชาการและผู้รู้ในพื้นที่)

4.3 การปฏิบัติการภาคสนามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ของพระพุทธรูปสำคัญในเมืองพะเยา โดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้มีความรู้ ผู้นำชุมชนในพื้นที่

4.4 การศึกษาและตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบ ความเชื่อและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอัตลักษณ์ของพระพุทธรูปสำคัญในเมืองพะเยาจากเอกสารวิชาการ โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการสังเคราะห์ข้อมูลจาก 2 ประเภท ได้แก่ (1) ข้อมูลขบปะจากผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้มีความรู้ และผู้นำชุมชนในพื้นที่ (2) ข้อมูลลายลักษณ์จากเอกสารทางวิชาการ โดยกระบวนการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและการวิเคราะห์สังเคราะห์ ได้รับความร่วมมือจากคณะผู้ทรงคุณวุฒิด้านพุทธศิลป์และนักวิชาการท้องถิ่นเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความถูกต้องครบถ้วนและสะท้อนอัตลักษณ์อย่างแท้จริง

ผลการวิจัย

1. จากผลการศึกษาพบว่า พระพุทธรูปสกุลช่างพะเยามีลักษณะเด่น คือ พระพักตร์รูปไข่ พระเนตรเหลือบต่ำ พระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อยแบบยิ้มพะเยา และมีพระรัศมีเปลว ซึ่งต่างกับสกุลช่างอื่นในล้านนา ลักษณะเหล่านี้สะท้อนถึงเอกลักษณ์เฉพาะที่เกิดจากการผสมผสานศิลปะท้องถิ่นกับอิทธิพลภายนอก อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาพระพุทธรูปองค์ประธานในวัดสำคัญ 10 แห่งในเขตอำเภอเมืองพะเยา อันได้แก่ ตำบลเวียง ตำบลบ้านต๋อม ตำบลท่าวังทอง และตำบลแม่ต้า สามารถจำแนกตามยุคสมัยการสร้างได้เป็น 2 ช่วง ดังนี้ (1) พุทธศตวรรษที่ 21-22 ได้แก่ 1) พระเจ้าตนหลวง (วัดศรีโคมคำ) 2) พระประธานวัดพระธาตุจอมทอง 3) พระเจ้าล้านตื้อ (วัดศรีโหมงค์คำ) 4) วัดราชคฤห์ 5) วัดศรีจอมเรือง และ 6) วัดเมืองชุม (2) พุทธศตวรรษที่ 23-25 ได้แก่ 1) พระประธานวัดป่าแดงบุญนาคน 2) วัดลี 3) พระเจ้ารุ่งเมือง (วัดหลวงราชสันฐาน) และ 4) หลวงพ่อขาว (วัดป่าลานคำ) ทั้งนี้ แม้จะยังไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถยืนยันอายุแน่ชัดของพระพุทธรูปเหล่านี้ได้โดยตรง แต่จากตำนานท้องถิ่นและลักษณะทางศิลปกรรมสามารถสันนิษฐานได้ว่า เป็นผลงานของสกุลช่างพะเยาในยุคพุทธพุทธศตวรรษที่ 21-25 ซึ่งมีเอกลักษณ์เฉพาะ สะท้อนถึงความหลากหลายของรูปแบบงานศิลป์และการหลอมรวมอิทธิพลทางศิลปะจากหลายท้องถิ่นจนเกิดเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของช่างพื้นบ้านล้านนา โดยเฉพาะในปางมารวิชัยซึ่งปรากฏมากที่สุด

2. จากการสำรวจพระพุทธรูปสำคัญที่เป็นองค์พระประธานในเขตตำบลเวียง ตำบลบ้านต๋อม ตำบลท่าวังทอง และตำบลแม่ต้า รวมจำนวน 10 วัด พบว่า พระพุทธรูปในเมืองพะเยามีลักษณะพิเศษซึ่งสามารถจัดจำแนกในเชิงสกุลช่างได้อย่างชัดเจน อันสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของสกุลช่างพะเยา กล่าวคือ พระพุทธรูปส่วนมากเป็นปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร มีพระพักตร์รูปไข่ค่อนข้างกลม พระนลาฏแคบ พระโอษฐ์เล็ก ปลายพระโอษฐ์โค้งขึ้น พระหนุเป็นปม และพระวรกายไม่อวบอ้วนเหมือนศิลปะเชียงแสน นิยมประทับนั่งบนฐานเชิงหรือกระดานเกลี้ยง ซึ่งลักษณะนี้พบต่อเนื่องในพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะคล้ายศิลปะเชียงแสน แบบที่ 1 (หรือแบบที่ 2 ตามกรณี) เช่น พระพักตร์รูปไข่ค่อนข้างกลม พระนลาฏแคบ พระโอษฐ์เล็กปลายงุ้ม พระหนุเป็นปม แต่มีการปรับให้เพรียวและมีความอ่อนช้อยมากขึ้น อันเป็นเอกลักษณ์ของสกุลช่างพะเยาที่พัฒนาต่อจากศิลปะเชียงแสนผสมผสานกับรสนิยมท้องถิ่น ซึ่งลักษณะเหล่านี้พบต่อเนื่องในพระพุทธรูปหินทรายจำนวนมากในพื้นที่และถือเป็นแบบแผนที่สามารถบ่งชี้ได้ว่า เป็นผลงานของช่างพื้นบ้านในเมืองพะเยา

โดยเฉพาะ แม้วสตุที่ใช้ในการสร้าง เช่น หินทราย สำริด อิฐถือปูน จะมีบทบาทในการบ่งบอกยุคสมัยและเทคนิคการสร้าง แต่ลักษณะทางพุทธลักษณะข้างต้นนับเป็นเครื่องชี้สำคัญที่แสดงถึงพัฒนาการของพุทธศิลป์ท้องถิ่น ซึ่งมีความแตกต่างกับศิลปะล้านนาในเขตอื่น อันแสดงถึงภูมิปัญญาและรสนิยมทางศิลปะของชาวพะเยาที่สามารถแยกหมวดของพระพุทธรูปจากวัสดุที่นำมาใช้สร้างพระประธาน โดยจำแนกเป็น 3 หมวดใหญ่ดังต่อไปนี้

หมวดที่ 1 พระพุทธรูปเนื้อสัมฤทธิ์ (ทองสำริด) พระพุทธรูปที่หล่อด้วยโลหะสัมฤทธิ์ หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า ทองสำริดหรือทองลงหิน นับเป็นหนึ่งในวัสดุหลักที่พบได้ในเมืองพะเยา โดยมีลักษณะโดดเด่นด้านความแข็งแรง ทนทานและเหมาะแก่การสร้างพระพุทธรูปที่ต้องการรายละเอียดอ่อนช้อย เนื้อสัมฤทธิ์ คือ โลหะผสมทองแดงกับดีบุก ซึ่งในทางช่างนิยมใช้ในการหล่อพระด้วยเทคนิคขึ้นหุ้ม โดยเริ่มจากการขึ้นหุ่นดิน การพอกขึ้นหุ้ม การลงรายละเอียด การพอกดินอีกชั้น และการหล่อโลหะหล่อทดแทนขึ้นหุ้ม ซึ่งความสำคัญของสัมฤทธิ์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับวัสดุเท่านั้น แต่ยังสะท้อนภูมิปัญญาช่างท้องถิ่นในการควบคุมสัดส่วนโลหะให้ได้คุณภาพและสีสน้ำที่ต้องการ บางองค์ผสมแร่โลหะที่เรียกว่า สัตตโลหะหรือนวโลหะ ตามคติโบราณที่เชื่อว่า เสริมสิริมงคล ทั้งนี้ พระพุทธรูปเนื้อสัมฤทธิ์ในเมืองพะเยามักเป็นปางมารวิชัย มีขนาดกลางถึงใหญ่ และปรากฏอยู่ในวัดสำคัญหลายแห่ง เช่น วัดลี วัดป่าแดงบุญนาคนาค วัดศรีจอมเรือง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความนิยมในวัสดุประเภทนี้ในช่วงพุทธพุทธศตวรรษที่ 23-25 จากการสัมภาษณ์สกลาแดงหรือสมภพ ชันระกิจ (2563) ช่างฝีมือพื้นบ้านผู้มีประสบการณ์ในการหล่อพระพุทธรูปประธานประจำวัดในเมืองพะเยา โดยพบว่า เนื้อสัมฤทธิ์หรือทองสัมฤทธิ์ในสายช่างพื้นบ้านล้านนามีหลายตระกูลตามความเชื่อและสูตรผสมโลหะโบราณ โดยเฉพาะสัมฤทธิ์ 5 ตระกูลซึ่งใช้เรียกเนื้อโลหะผสมที่มีคุณสมบัติและมงคลต่างกัน โดยแต่ละตระกูลมีองค์ประกอบทางโลหะ ธาตุมงคล และคติสัญลักษณ์แตกต่างกันไป ดังนี้

1) สัมฤทธิ์ผล (สัมฤทธิ์แดง/ตรียโลหะ) เป็นโลหะผสมที่ประกอบด้วยทองแดงเป็นหลัก เจือด้วยเงินและทองคำ มีสีคล้ายนากอมคล้ำ ถือเป็นเนื้อโลหะที่มีนัยมงคลด้านเมตตามหานิยมและมักปรากฏในพระพุทธรูปสมัยอุททองตอนต้น

2) สัมฤทธิ์โชค (สัมฤทธิ์เหลือง/ปัญจโลหะ) ประกอบด้วยโลหะ 5 อย่าง ได้แก่ ทองแดง ตะกั่ว สังกะสี เงิน และทองคำ มีลักษณะเหลืองแวววาวคล้ายชันลงหิน เชื่อกันว่า ให้ผลทางโชคลาภและความสำเร็จ พบในพระพุทธรูปสกุลช่างสุโขทัยและเชียงแสนบางองค์

3) สัมฤทธิ์ศักดิ์ (สัมฤทธิ์ขาว/สัตตโลหะ) เป็นโลหะผสม 7 ชนิด ได้แก่ ทองแดง ตะกั่ว สังกะสี พรอท เหล็กกลายตัว เงิน และทองคำ มีสีหม่นอมขาว เชื่อว่า ให้คุณทางอำนาจ คงกระพันและมหาอุตม์

4) สัมฤทธิ์คุณ (สัมฤทธิ์เขียว/นวโลหะ) มีส่วนผสม 9 ชนิด เช่นเดียวกับสัมฤทธิ์เดช แต่จะเด่นที่มีสัดส่วนของเงินมากกว่า ผิวเนื้อภายนอกมักคล้ำเขียวเตยหม่นอมเหลือง เชื่อกันว่า เป็นโลหะมงคลที่สัมพันธ์กับนวลโลกุตรธรรม อำนาจผลด้านเมตตากรุณาและปัญญา

5) สัมฤทธิ์เดช (สัมฤทธิ์ดำ/นวโลหะเนื้อกลับ) เป็นสัมฤทธิ์เนื้อเก่าเช่นกัน แต่มีการผสมตามสูตรดั้งเดิมได้อย่างแม่นยำที่สุด มีสีคล้ำจัด เมื่อถูกไอน้ำหรือจะดำสนิธ มีความเชื่อว่า ให้คุณสูงสุดทางเดชะ ตบะ คงกระพันมหาอุตม์ และนิยมใช้ในพระหล่อสำคัญ เช่น ตำรับหล่อพระของสมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว ในสมัยอยุธยา

จากคำบอกเล่าของช่างผู้มีประสบการณ์ตรงในพื้นที่นี้ ยังไม่มีหลักฐานยืนยันการตรวจสอบเนื้อโลหะด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ แต่สอดคล้องกับเอกสารโบราณและการจำแนกเชิงช่างที่สืบทอดมาในท้องถิ่น เช่น พระพุทธรูปสำคัญในวัดศรีโคมคำ วัดเมืองชุม ฯลฯ ซึ่งช่างท้องถิ่นจัดอยู่ในกลุ่มสัมฤทธิ์ 5 ตระกูล ตามคุณลักษณะภายนอกและคติการสร้าง ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนถึงภูมิปัญญาช่างพื้นบ้านที่มีความเข้าใจลึกซึ้งด้านวัสดุศาสตร์ผสมผสานกับความเชื่อแบบไทยพุทธ โดยแม้จะยังไม่มีหลักฐานรองรับอย่างเป็นระบบในงานวิชาการร่วมสมัย แต่ถือเป็นแนวคิดที่สืบทอดต่อกันมาในหมู่ช่างศิลป์ท้องถิ่นล้านนาและยังมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปในเมืองพะเยาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ จากการศึกษาภาคสนามพบว่า พระพุทธรูปสำคัญหลายองค์ในเมืองพะเยาสร้างขึ้นจากโลหะสำริด ซึ่งเป็นวัสดุชั้นสูงที่มีความแข็งแรง งดงามและมีคุณค่าทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในมุมมองของช่างพื้นบ้านล้านนา อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันกลับพบความคลาดเคลื่อนในการเรียกขานวัสดุโลหะผสมต่าง ๆ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องในหมู่ผู้สนใจพระพุทธรูป กล่าวคือ มักมีการเรียกโลหะเนื้ออ่อนหรือเนื้อกลั้วว่า นวโลหะ ในขณะที่โลหะเนื้อแข็งตามแบบสูตรโบราณที่แท้จริงกลับถูกเรียกว่า สัมฤทธิ์ ซึ่งถือว่า ตรงกันข้ามกับความหมายดั้งเดิม ตามภูมิปัญญาช่างพื้นบ้านแล้วคำว่า นวโลหะ หมายถึง โลหะผสม 9 ชนิด ซึ่งเป็นสูตรโบราณที่ต้องใช้การคิดสรรโลหะบริสุทธิ์ตามอัตราส่วนที่แม่นยำ โดยมีทองแดงเป็นหลักร่วมกับเงิน ทองคำ ตะกั่ว ปรอท เหล็กกละลายตัว และธาตุอื่น ๆ ขณะที่สัมฤทธิ์หรือสำริดในบริบทการสร้างพระพุทธรูปของเมืองพะเยา หมายถึง โลหะผสมที่มีทองแดงและดีบุกเป็นแกนหลัก ซึ่งให้ผิวเนื้อแข็ง สีน้ำตาลอมเขียว และมีความงดงามทนทาน อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปสำคัญที่สร้างด้วยวัสดุสำริดในเขตเมืองพะเยาที่ค้นพบประกอบด้วย 1. พระเจ้าล้านตื้อ วัดศรีอุโมงค์คำ เป็นพระพุทธรูปสำริดที่ได้รับการยกย่องว่า มีพระพักตร์รูปไข่ พระนลาฏแคบ พระเนตรเหลือบต่ำ พระโอษฐ์ยิ้มแบบยิ้มพะเยาทำให้อ่อนโยน 2. พระประธาน วัดศรีจอมเรือง สร้างโดยชาวพม่าที่อาศัยในชุมชนเมืองพะเยา มีการใช้กรอบเรือนแก้วซ้อนชั้นแบบพม่า ร่วมกับเส้นจีวรเล็กละเอียดแบบล้านนา 3. พระประธาน วัดเมืองชุม มีลักษณะพุทธศิลป์ที่แสดงถึงช่วงพระอุระกว้าง ช่วงเอวเล็ก และท้องโป่งนูน เป็นลักษณะท้องถิ่นตามแบบล้านนาโบราณท้องถิ่นล้านนา 4. พระเจ้ารุ่งเมือง วัดหลวงราชสดฐาน สะท้อนถึงความศรัทธาและความประณีตของช่างในยุคหลัง ซึ่งการเลือกใช้สำริดในการหล่อพระพุทธรูปเหล่านี้ไม่เพียงแสดงถึงฐานะหรือทุนทรัพย์ของผู้สร้างเท่านั้น แต่ยังสะท้อนรสนิยม ความเชื่อในพุทธคุณและแนวคิดทางวัฒนธรรมที่ฝังแน่นอยู่ในสังคมล้านนา

หมวดที่ 2 พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยามีลักษณะเฉพาะที่แยกได้จากศิลปะล้านนาในพื้นที่อื่น ได้แก่ พระพักตร์รูปไข่ค่อนข้างกว้าง พระขนงโค้งเชื่อมติดกันเป็นปีกกา พระเนตรเหลือบต่ำแบบเมล็ดข้าวสาร พระนาสิกโด่งเล็กน้อย พระโอษฐ์บางยิ้มเล็กน้อย หรือที่เรียกว่า ยิ้มพะเยา ทำให้พระพักตร์ดูอ่อนโยน ส่วนพระวรกายมีลักษณะท้องถิ่น คือ ช่วงพระอุระกว้างแล้วคอดที่พระนาภี ทำให้ช่วงท้องโป่งนูนลงมามีขนาดเล็กน้อย ซึ่งต่างกับศิลปะเชียงแสนที่ช่วงพระองค์เพรียวกว่า การแต่งจีวรใช้เส้นเรียบพาดพระอังสาขวา มีชายจีวรยาวลงมาถึงพระนาภี ซึ่งเป็นลักษณะร่วมกับสุโขทัย แต่มีการดัดเส้นหนาและลึกกว่าทำให้เห็นชัดเจน ลักษณะเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์การสร้างพระพุทธรูปของช่างพะเยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 ที่ผสมผสานศิลปะล้านนากับรสนิยมท้องถิ่น

พระพุทธรูปหินทรายของเมืองพะเยาเป็นกลุ่มศิลปกรรมที่สะท้อนฝีมือของช่างท้องถิ่นอย่างเด่นชัด โดยหินทรายที่ใช้เป็นวัสดุในการสร้างพระพุทธรูปและประติมากรรมต่าง ๆ สันนิษฐานว่า นำมาจากแหล่งหินทรายบริเวณวัดผาธรรมนิมิต บนดอยชุม ตำบลท่าวังทอง อำเภอเมืองพะเยา ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นที่มีคุณภาพและสามารถใช้ในการแกะสลักได้อย่างประณีต ซึ่งจากการสำรวจพระพุทธรูปหินทรายในเมืองพะเยาพบว่า พระประธานในวิหารวัดราชคฤห์ เป็นตัวอย่างที่มีลักษณะทางพุทธศิลป์สกุลช่างพะเยาอย่างชัดเจน ทั้งในแง่ของรูปแบบ การวางสัดส่วน การแกะสลัก และองค์ประกอบโดยรวม ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2532) ได้วิเคราะห์ว่า พระพุทธรูปหินทรายในช่วงพุทธพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นช่วงเวลาที่มียุคพัฒนาการด้านศิลปะอย่างมั่นคงและเป็นระยะที่สามารถแสดงเอกลักษณ์ของช่างพะเยาได้ชัดเจนที่สุด โดยเฉพาะในเรื่องของสัดส่วนพระพักตร์ ขมวดพระเกศา และเส้นลายจีวร อย่างไรก็ตาม หลังพุทธพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ศิลปกรรมประเภทนี้เริ่มเสื่อมถอยลง อันเป็นผลสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบทางการเมืองและการล่าอาณานิคมในภูมิภาคล้านนา ซึ่งส่งผลให้เมืองพะเยาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาและการสร้างพระพุทธรูปจึงถดถอยตามไปด้วย พระพุทธรูปหินทรายจำนวนมากถูกทำลายหรือชำรุดจนไม่สามารถระบุลักษณะเด่นได้อย่างชัดเจน ปัจจุบันพบเพียงไม่กี่แห่งที่ยังคงมีพระประธานหินทรายสภาพสมบูรณ์ โดยเฉพาะพระประธานวัดราชคฤห์ ถือเป็นตัวอย่างสำคัญเพียงองค์เดียวในขอบเขตการศึกษาครั้งนี้ที่ยังประดิษฐานอยู่ในวิหารเดิมและสะท้อนเอกลักษณ์สกุลช่างพะเยาได้อย่างชัดเจน

หมวดที่ 3 เนื้ออิฐถือปูน พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นโดยวิธีก่ออิฐถือปูน เป็นการนำอิฐซึ่งผ่านกระบวนการเผา เรียกว่า ดินจี้ ในภาษาล้านนา โดยนำดินมาก่อเป็นหุ่นขององค์พระแล้วตกแต่งรายละเอียดด้วยการพอกปูน เรียกโดยทั่วไปว่า พระก่ออิฐถือปูน วัสดุดังกล่าวถือเป็นวัสดุพื้นถิ่นที่หาได้ง่ายและสะดวกในการก่อสร้าง จึงเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะพระพุทธรูปขนาดใหญ่ซึ่งต้องการความมั่นคงของโครงสร้าง และสามารถซ่อมแซมหรือปิดทองเพิ่มเติมภายหลังได้ง่าย ซึ่งจากการสำรวจภาคสนามในเขตเมืองพะเยาพบพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูนจำนวน 5 แห่ง ได้แก่ 1) พระเจ้าตนหลวง วัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ สร้างจากอิฐมอญผสมปูนขาว ขนาดหน้าตักกว้าง 14 เมตร สูง 16 เมตร สะท้อนศรัทธาและความสามารถของช่างพะเยาในอดีตได้อย่างชัดเจน 2) พระประธานวัดพระธาตุจอมทอง ตำบลเวียง สร้างด้วยอิฐถือปูน ลงรักปิดทอง มีลักษณะศิลปะเชียงแสนล้านนา เชื่อกันว่าสร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา 3) พระประธานวัดป่าแดงบุญนาค ตำบลท่าวังทอง สร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 2501 โดยครูบาเจ้าอินโต เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านในชุมชน 4) พระประธานวัดลี ตำบลเวียง มีขนาดใหญ่ สร้างด้วยอิฐถือปูน ประดิษฐานในพระวิหาร 5) หลวงพ่อขาว พระประธานวัดป่าลานคำ ตำบลแม่ต๋ำ เป็นพระพุทธรูปก่ออิฐฉาบปูนในแบบศิลปะพม่า สะท้อนวัฒนธรรมผสมผสานของชาวจีนเชื้อสายพม่าที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่พะเยาในอดีต โดยมีความเชื่อว่างค์พระเป็นศูนย์รวมศรัทธาและเครื่องระลึกถึงบ้านเกิด

การสร้างพระพุทธรูปเนื้ออิฐถือปูนในเมืองพะเยา มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากพื้นที่อื่นในล้านนา กล่าวคือ นิยมสร้างด้วยอิฐดินจี้เผา (อิฐท้องถิ่น) ที่มีขนาดใหญ่และหนากว่าอิฐในแถบสุโขทัยหรืออยุธยา เพื่อรองรับองค์พระขนาดใหญ่ จากนั้นพอกด้วยปูนขาวผสมทรายละเอียดและตกแต่งด้วยปูนปั้นที่มีเส้นลึกลึกหนา และคมชัด ทำให้รูปทรงพระดูสง่าและมั่นคงถาวร พระพุทธรูปเนื้ออิฐถือปูนของพะเยาโดยมากมีขนาด

ใหญ่ เช่น พระเจ้าตนหลวง วัดศรีโคมคำ ซึ่งเป็นองค์พระประธานที่ใหญ่ที่สุดในล้านนา ขณะที่พื้นที่อื่น ๆ เช่น สุโขทัยนิยมพระพุทธรูปเนื้ออิฐถือปูนขนาดกลางถึงเล็กกว่าและเน้นความอ่อนช้อยของสัดส่วน ดังนั้นเอกลักษณ์สำคัญของพระพุทธรูปเนื้ออิฐถือปูนเมืองพะเยา จึงอยู่ที่การใช้วัสดุท้องถิ่นที่แข็งแรง ขนาดใหญ่โต เทคนิคการปั้นปูนที่เน้นความหนาแน่น และการสร้างพระประธานเพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธาของชุมชน ซึ่งสะท้อนถึงพลังศรัทธาและบทบาทของวัดในฐานะศูนย์กลางสังคมท้องถิ่น

3. การศึกษาลักษณะทางกายภาพของพระพุทธรูปพบว่า พระพุทธรูปแต่ละองค์มีลักษณะที่สะท้อนอัตลักษณ์เฉพาะทั้งด้านขนาด รูปแบบท่าทาง ศิลปะการสร้างและอิทธิพลของคติความเชื่อที่แตกต่างกันตามบริบททางประวัติศาสตร์ของแต่ละยุค โดยสามารถสังเคราะห์ลักษณะเด่นที่เป็นรูปธรรมได้ ดังนี้

1) ขนาดและความยิ่งใหญ่เชิงสัญลักษณ์ พระพุทธรูปองค์สำคัญ เช่น พระเจ้าตนหลวง เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นที่ใหญ่ที่สุดในล้านนา มีลักษณะเด่น คือ พระพักตร์กลม เส้นพระเกศาเล็กละเอียด ปางมารวิชัยขัดสมาธิราบ พระเนตรเหลือบต่ำ สะท้อนศิลปะล้านนาผสมผสานเอกลักษณ์ท้องถิ่นพะเยา การสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 มีนัยสำคัญหลายประการ คือ 1) ทางศาสนา เป็นศูนย์รวมศรัทธาของชุมชน สะท้อนพลังความเชื่อของชาวเมืองพะเยาที่ต้องการสร้างพระพุทธรูปขนาดมหึมาเป็นสัญลักษณ์ของการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาภายหลังสงคราม 2) ทางการเมืองและสังคม เป็นการแสดงศักยภาพของผู้ปกครองเมืองพะเยา ในการรวบรวมแรงงานและทรัพยากรจำนวนมากเพื่อการก่อสร้าง ทำให้พระพุทธรูปกลายเป็นอนุสรณ์แห่งความมั่นคงและความเป็นปึกแผ่นของเมือง 3) ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม เนื่องจากทำเลที่ตั้งวัดศรีโคมคำริมกว๊านพะเยา เป็นศูนย์กลางชุมชนโบราณ ทำให้พระเจ้าตนหลวงเป็นทั้งเครื่องหมายทางภูมิทัศน์ (Landmark) และเป็นศูนย์รวมทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงผู้คนในภูมิภาค ดังนั้น พระเจ้าตนหลวงจึงมิใช่เพียงพระประธานในวิหาร แต่เป็นสัญลักษณ์เชิงศาสนา การเมืองและสังคมที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของชุมชนเมืองพะเยาในช่วงเวลาสำคัญของประวัติศาสตร์ล้านนา

2) รูปแบบศิลปกรรมผสมผสาน พระเจ้าล้านตื้อ วัดศรีโคมคำ เป็นตัวอย่างสำคัญของการผสมผสานศิลปะสุโขทัยและล้านนาเข้าด้วยกันอย่างเด่นชัด อิทธิพลจากศิลปะสุโขทัยจะปรากฏที่พระพักตร์รูปไข่เรียวยาว พระนลาฏกว้าง พระนาสิกงุ้มเล็กน้อย และพระโอษฐ์ยกยืมแบบยี่มสุโขทัย ทำให้พระพักตร์ดูอ่อนโยนสงบ ต่างกับล้านนาแท้ที่มักมีพระพักตร์กว้างสั้นกว่า อิทธิพลจากศิลปะล้านนา (พะเยา) ที่จะปรากฏที่ลักษณะพระอุระกว้างท่อนล่าง ช่วงเอวคอด พระเนตรเหลือบต่ำ และการใช้เส้นจีวรหนาเป็นแนวเส้นคมชัด ซึ่งสะท้อนฝีมือช่างพะเยา ผลของการผสมผสานจึงเกิดเป็นพระพุทธรูปที่มีรูปปลักษณ์อ่อนช้อยแบบสุโขทัย แต่ยังคงความแข็งแรงมั่นคงแบบล้านนา จนถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพระพุทธรูปพะเยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22

3) อิทธิพลจากช่างพม่าและล้านนา พระประธานวัดศรีจอมเรือง และหลวงพ่อบัว วัดป่าลานคำ แสดงลักษณะศิลปะที่ผสมผสานอิทธิพลจากช่างพม่าและล้านนา อิทธิพลช่างพม่าจะสังเกตจากพระพักตร์ที่รูปไข่ยาวกว่าแบบล้านนา พระเนตรโต พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์ยกยืมกว้าง จีวรมีการเกลี่ยเนื้อปูนให้เรียบเนียน และฐานบัวปูนปั้นที่มักทำเป็นชั้นสูงซ้อนกันหลายชั้น ซึ่งเป็นลักษณะนิยมในพม่า ส่วนอิทธิพลช่างล้านนาจะปรากฏในพระอุระกว้างท่อนล่าง พระนลาฏแคบ พระเนตรเหลือบต่ำ พระกรณยาวจรดพระอังสา และลายเส้นจีวรที่เป็นเส้นหนาเล็ก แสดงถึงฝีมือช่างพื้นเมืองล้านนา ผลของการผสมผสานจึงทำให้พระพุทธรูปในพะเยาช่วงพุทธ

ศตวรรษที่ 23-25 มีรูปลักษณะที่อ่อนช้อยขึ้นตามแบบพม่า แต่ยังคงโครงสร้างมั่นคงแบบล้านนา ถือเป็นหลักฐานของการแลกเปลี่ยนศิลปกรรมที่เกิดจากการค้าขายและการอพยพในภูมิภาค

4) รูปแบบเฉพาะของสกุลช่างพะเยา จากการศึกษาของศักดิ์ชัย สายสิงห์ พบว่า พระพุทธรูปหินทรายในเขตเมืองพะเยามีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากสกุลช่างอื่นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ได้แก่ พระพักตร์มีลักษณะรูปไข่กว้าง พระขนงโค้งเป็นปีกกาเชื่อมติดกัน พระเนตรเหลือบต่ำคล้ายเมล็ดข้าวสาร ต่างกับเชียงแสนที่พระพักตร์แคบกว่า และต่างกับสุโขทัยที่พระพักตร์เรียว ส่วนพระโอษฐ์มักยกยิ้มเล็กน้อย เรียกว่า ยิ้มพะเยา ทำให้พระพักตร์ดูอ่อนโยน ซึ่งไม่พบในเชียงแสนหรือสุโขทัย ขณะที่พระวรกายจะมีลักษณะทอกลั่น คือ พระอุระกว้าง ช่วงเอวคอด พระนาภีโป่งนูน เป็นเอกลักษณ์ที่พบชัดในพะเยาต่างกับสุโขทัยที่สัดส่วนเพรียวกว่า นอกจากนี้ จะเห็นว่า จีวรจะใช้เส้นหนาเป็นแนวตรง พาดจากพระอังสาขวาลงมา ไม่เน้นเส้นบางและเรียบเหมือนสุโขทัย แต่แสดงความมั่นคงแบบล้านนา ลักษณะเหล่านี้สะท้อนถึงเอกลักษณ์ของสกุลช่างพะเยาที่ผสมผสานอิทธิพลล้านนากับการปรับรูปแบบท้องถิ่นให้เป็นที่ยอมรับของชุมชน และกลายเป็นอัตลักษณ์เฉพาะที่แยกออกจากศิลปะเชียงแสนและสุโขทัยได้อย่างชัดเจน

5) แรงจูงใจในการสร้าง จากการสัมภาษณ์ช่างพื้นบ้านและผู้รู้ท้องถิ่น เช่น สล่าแดงทำให้ได้ให้ข้อมูลว่า พระพุทธรูปหลายองค์เกิดจากศรัทธาของประชาชนและความต้องการสืบสานประเพณีของบรรพบุรุษ โดยเฉพาะพระที่ประดิษฐานในวิหารแบบโบราณ เช่น วัดป่าแดงบุญนาคน หรือวัดลี้มกมีการสืบทอดแบบแผนเดิมทั้งทางด้านวัสดุและแบบศิลปะเพื่อตอบสนองต่อความเชื่อเรื่องความเป็นสิริมงคลของชุมชน

4. วิเคราะห์อัตลักษณ์ของพระพุทธรูปจากแนวคิดทางพระพุทธศาสนา แนวคิดในการสร้างพระพุทธรูปตามคติในพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นจากความประสงค์ที่จะระลึกถึงพระพุทธเจ้า แม้ในช่วงเวลาที่ไม่สามารถพบเห็นพระองค์ได้โดยตรง ดังปรากฏในตำนานพระแก่นจันทน์ที่มีบันทึกไว้ในหนังสือตำนานพุทธเจดีย์ โดยสมเด็จพระญาณสังวรญาณวิมลญาณมุนี (ทศพร) วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร ที่กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าขึ้นไปจำพรรษาที่เขมรโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระเจ้าประเสนชิตแห่งกรุงโกศลเกิดความระลึกถึงพุทธองค์ จึงโปรดให้ช่างหลวงสลักพระพุทธรูปจากไม้แก่นจันทน์แดงไว้เหนืออาสนะของพระองค์ ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับมายังโลก พระแก่นจันทน์ได้แสดงฤทธิ์ลุกขึ้นปฏิสนธาด้วยฤทธาภาพของพระองค์ ก่อนที่พระองค์จะทรงห้ามไว้และมีพระบัญชาให้เก็บรักษาพระแก่นจันทน์ไว้เป็นต้นแบบแห่งการสร้างพระพุทธรูป ตำนานดังกล่าวสะท้อนแนวคิดที่ว่า พระพุทธรูปเป็นองค์แทนเพื่อการระลึกถึงคุณแห่งพระพุทธเจ้า ซึ่งตรงกับแนวปฏิบัติในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า พุทธานุสสติ หมายถึง การน้อมจิตระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ

การสร้างพระพุทธรูปในพื้นที่พะเยาจึงมิได้เป็นเพียงการสร้างประติมากรรมทางศิลปะ หากแต่มีรากฐานทางพุทธปรัชญาที่เน้นการระลึกถึงคุณแห่งพระพุทธเจ้า เป็นสัญลักษณ์ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และเป็นพุทธานุสสติที่มีผลต่อจิตใจของผู้ศรัทธาตามหลักกรรมฐาน 40 โดยพุทธานุสสติเป็นหนึ่งในกรรมฐานหมวดอนุสสติ 10 ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุเจริญเป็นอารมณ์แห่งสมาธิ ดังนั้น เจตนาในการสร้างพระพุทธรูปของชาวพุทธล้านนาในอดีตจึงเป็นการสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นพุทธานุสสตินั่นเอง

จากการวิเคราะห์บทสัมภาษณ์ของพระวิมลญาณมุนี (2563) หรือพระครูอนุกัมภีร์บุรณันท์ รองเจ้าคณะจังหวัดพะเยา เกี่ยวกับอัตลักษณ์ของพระพุทธรูปในเมืองพะเยา รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นหลายคนสรุปประเด็นได้ว่า การสร้างพระพุทธรูปในเมืองพะเยาเป็นการกระทำตามคติทั่วไปของพุทธศาสนิกชนและเป็นการสะท้อนอัตลักษณ์ของท้องถิ่น กล่าวคือ การสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ประดิษฐานกลางเมืองเพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธา (เช่น พระเจ้าตนหลวง วัดศรีโคมคำ) ทั้งยังมีพุทธลักษณะเฉพาะ เช่น พระพักตร์รูปไข่แบบอิมพะเยา พระวรกายท่อนล่าง และการใช้วัสดุท้องถิ่นอย่างหินทรายและอิฐดินจี้ผสมปูนที่สะท้อนภูมิปัญญาของสกุลช่างพะเยา สิ่งเหล่านี้แตกต่างกับศิลปกรรมล้านนาในพื้นที่อื่น ๆ และบ่งชี้เอกลักษณ์ของพระพุทธรูปเมืองพะเยาอย่างแท้จริง

5. วิเคราะห์อัตลักษณ์ของพระพุทธรูปจากคติความเชื่อของชุมชน การสร้างพระพุทธรูปในเมืองพะเยาแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนา กับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นจารีตประเพณีที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสร้างพระพุทธรูปองค์สำคัญ 10 องค์ในเขตตำบลเวียง ตำบลบ้านต๋อม ตำบลท่าวังทอง และตำบลแม่ต๋ำ ซึ่งผู้สร้างส่วนใหญ่มีจุดมุ่งหมายที่สะท้อนถึงแรงศรัทธา ความเชื่อในอาณิสย์และความปรารถนาในทางธรรม โดยสามารถจัดจำแนกคติความเชื่อออกเป็น 4 ประเด็น ดังนี้

1) การสร้างจากแรงศรัทธา แรงบันดาลใจในการสร้างพระพุทธรูปจำนวนมากเกิดจากศรัทธาส่วนบุคคลหรือศรัทธารวมหมู่ของชุมชนในการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัย เป็นการสร้างเพื่อระลึกถึงคุณของพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเฉพาะในการบูชาหรือประกอบพิธีกรรม เช่น พระเจ้าตนหลวง วัดศรีโคมคำ และพระประธานวัดเมืองชุม สร้างโดยประชาชนในท้องถิ่นเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมืองและชุมชนตามคำบอกเล่าของพระวิมลญาณมุนี (2563)

2) การสร้างเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ถือเป็นคติความเชื่อที่สำคัญของชาวล้านนาด้วยการสร้างตัวแทนของพระพุทธเจ้าที่สื่อถึงการบูชาด้วยศรัทธาอย่างแรงกล้า เช่น การสร้างพระเจ้าตนหลวงที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในเขตล้านนา เมื่อปี พ.ศ. 2067 ในรัชสมัยของพญาแก้วหรือพระเจ้าติโลกราช (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2038-2068) ผู้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์การหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่อีกหลายองค์ เช่น พระเจ้าเก้าตื้อที่เมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2047 ซึ่งสะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในยุคดังกล่าว (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2532) และสะท้อนความเชื่อในการสืบทอดพระศาสนาและแสดงออกทางวัฒนธรรมที่ดีงาม

3) การสร้างแทนองค์เดิมที่ชำรุด แนวคิดนี้เกิดจากคติความเชื่อที่ว่า พระประธานควรมีลักษณะสมบูรณ์ องค์เดิมที่แตกหักหรือชำรุดไม่ควรใช้เป็นประธานในวิหารอีกต่อไป ดังนั้น จึงมีการจัดสร้างองค์ใหม่ขึ้นมาแทน โดยถือเป็นการต่ออายุของพระพุทธศาสนาและรักษาศรัทธาของพุทธบริษัท เช่น พระประธานวัดลี พระประธานวัดป่าแดงบุญนาคน

4) การสร้างเพื่อหวังอาณิสย์ให้ได้เกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย เป็นความเชื่อเฉพาะถิ่นที่สะท้อนโลกทัศน์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบล้านนา โดยเชื่อว่า ผู้ที่ได้สร้างพระพุทธรูปด้วยความบริสุทธิ์ใจและตั้ง

จิตอธิษฐานไว้จะได้ปฏิบัติในยุคพระศรีอริยเมตไตรย ดังที่พบในพระพุทธรูปบางองค์มีจารึกระบุชัดเจนถึงความปรารถนาดังกล่าวไว้ได้ฐาน

6. อัตลักษณ์ของพระพุทธรูปในท้องถิ่นไม่ได้กำหนดขึ้นโดยอุดมคติของศิลปะหรือคติความเชื่อทางศาสนาเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังขึ้นอยู่กับบทบาทของสลาหรือช่างผู้สร้างที่ถ่ายทอดความเชื่อ เจตจำนงและรสนิยมของเจ้าศรัทธาผ่านรูปลักษณะของพระพุทธรูปปฏิมา ซึ่งจากการสัมภาษณ์สมภพ ชันระกิจ (2563) ช่างประจำชุมชนวัดศรีโคมคำได้ให้ข้อมูลว่า การสร้างพระพุทธรูปจะกระทำก็ต่อเมื่อเจ้าภาพหรือผู้มีจิตศรัทธาว่าจ้าง โดยผู้ว่าจ้างจะกำหนดลักษณะของพระพุทธรูป ทั้งด้านรูปแบบศิลปกรรม เช่น ศิลปะเชียงแสน ศิลปะล้านนาประยุกต์ ศิลปะเชียงใหม่ และลักษณะของวัสดุที่ใช้ในการสร้าง ไม่ว่าจะเป็นหินทราย สำริด ทองเหลือง หรืออิฐถือปูน เป็นต้น ซึ่งช่างเป็นผู้รับสร้างตามต้นแบบนั้นโดยถือว่า การสร้างพระพุทธรูปเป็นกิจกรรมทางศาสนาที่ต้องเกิดจากความร่วมมือของผู้ศรัทธาและช่างเฉพาะทาง อีกประเด็นหนึ่งที่ปรากฏจากการสัมภาษณ์พระวิมลญาณมณี (2563) คือ การที่พระพุทธรูปบางองค์มีลักษณะคล้ายกับบุคคลผู้มีความสำคัญในชุมชน เช่น พระพุทธรูปวัดราชคฤห์มีลักษณะคล้ายกับอดีตเจ้าอาวาสและอดีตเจ้าคณะจังหวัดพะเยา คือ พระราชวชิรวิสุนทร ซึ่งแสดงให้เห็นแนวโน้มของการสร้างพระพุทธรูปโดยผสมผสานคุณลักษณะของบุคคลต้นแบบที่ชุมชนนับถือเข้าไว้ในองค์พระ นอกจากนี้ ยังมีกรณีศึกษาจากคำบอกเล่าในท้องถิ่นเกี่ยวกับการที่เจ้าเมืองในอดีตที่นำช่างฝีมือจากต่างถิ่น เช่น ช่างจากเขมรเข้ามาแกะสลักพระพุทธรูปด้วยหินทราย เมื่อสร้างเสร็จพระพุทธรูปมีลักษณะละม้ายคล้ายคลึงกับเจ้าเมืองผู้เป็นเจ้าภาพ ซึ่งสะท้อนถึงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงอำนาจ ความศรัทธา และอัตลักษณ์ท้องถิ่นไว้ในพุทธปฏิมา กล่าวโดยสรุป การสร้างพระพุทธรูปในเมืองพะเยาไม่ได้เป็นเพียงการจำลองพระพุทธรูปเจ้าในเชิงศิลปะเท่านั้น แต่ยังสะท้อนบทบาทของสลาในฐานะผู้ถ่ายทอดเจตจำนงของเจ้าศรัทธาและผู้ร่วมสร้างความหมายทางศาสนาให้ปรากฏผ่านรูปเคารพอย่างมีนัยสำคัญ

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาพบว่า อัตลักษณ์ของพระพุทธรูปสำคัญในเมืองพะเยา มิได้อยู่เพียงลักษณะทางพุทธศิลป์เท่านั้น แต่เกิดจากการผสมผสานหลายมิติ ได้แก่ 1) ด้านรูปแบบพุทธลักษณะ เช่น พระพักตร์รูปไข่กว้าง พระนลาฏแคบ พระเนตรเหลือบต่ำ พระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อยแบบยิ้มพะเยา พระอุระกว้างและพระนาภีโป่งนูน (ท้องถิ้น) ซึ่งต่างกับเชียงแสนที่สัดส่วนกะทัดรัดกว่า และสุโขทัยที่มีพระพักตร์เรียวยาวกว่า 2) ด้านกรรมวิธีการสร้าง จะนิยมใช้วัสดุท้องถิ่น เช่น หินทรายจากดอยขุม และอิฐดินจิมสมปูนที่แข็งแรงกว่าพื้นที่อื่น ทำให้สามารถสร้างองค์พระขนาดใหญ่ได้ เช่น พระเจ้าตนหลวง วัดศรีโคมคำ 3) ด้านคติความเชื่อและสังคม การสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ถูกมองว่า เป็นการรวมพลังของชุมชนที่แสดงศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาและใช้เป็นศูนย์รวมจิตใจ เช่น การสร้างพระเจ้าตนหลวงช่วงฟื้นฟูเมืองพะเยาหลังสงคราม เมื่อพิจารณาารวมกันแล้วลักษณะเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า อัตลักษณ์ของพระพุทธรูปพะเยาอยู่ที่การผสมผสานศิลปะล้านนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นและคติความเชื่อของชุมชน จนก่อเกิดเอกลักษณ์เฉพาะที่ไม่ปรากฏชัดในเชียงแสนหรือสุโขทัย 4) ด้านคติความเชื่อร่วมสมัย ในช่วงที่สร้างพระพุทธรูปองค์ เช่น พระเจ้าตนหลวง วัดศรีโคมคำ ซึ่งมีหลักฐานจารึกระบุว่า สร้างใน พ.ศ. 2067 ตรงกับรัชสมัยของพญาแก้ว (พ.ศ. 2038-2068) โดยมีความมุ่งหมายเพื่อ

ถวายเป็นพุทธบูชาและแสดงออกถึงอำนาจบารมีของผู้นำ ความศรัทธาของประชาชนและการส่งเสริมพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2532) ในสมัยเดียวกันยังพบวรรณกรรมบาลีที่สะท้อนแนวคิดศาสนาเชิงอภิปรายจำนวนมาก เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ของพระรัตนปัญญาเถระ ตำนานมูลศาสนาของพระพุทธญาณเจ้า ซึ่งอาจสะท้อนคตินิยมการสร้างพระพุทธรูปเพื่อสืบพระศาสนาให้ถึง 5,000 ปี หรือการตั้งจิตอธิษฐานเพื่อให้ได้เกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย ดังปรากฏในจารึกใต้ฐานบางองค์

นอกจากนี้ การสร้างพระพุทธรูปยังเป็นกิจกรรมเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ (เจ้าศรัทธา) ช่างผู้สร้าง (สล่า) และชุมชน ที่มีบทบาทร่วมกันในสร้างศรัทธาและวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม พิธีกรรมในการหล่อพระ วัสดุและการทำพิธีเบิกเนตร ซึ่งสะท้อนการประสานกันของโลกุตรและโลกียะอย่างลึกซึ้ง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545) ดังนั้น อัตลักษณ์พระพุทธรูปเมืองพะเยาจึงเป็นศิลปวัตถุที่แสดงความเป็นชาวพุทธที่ควรแก่การอนุรักษ์ เชื่อมโยงและถ่ายทอดอย่างยั่งยืน ดังที่พระครูศรีวรพินิจ และสหทัย วิเศษ (2557) ให้ทัศนะว่า โบราณสถานและโบราณวัตถุในจังหวัดพะเยาล้วนแสดงถึงความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรมของเมืองพะเยาได้เป็นอย่างดี ศิลปะหินทรายในเมืองพะเยาถือเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นเรียกว่า ศิลปะสกุลช่างพะเยา (พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, 2560) ซึ่งปรากฏในพระพุทธรูปหินทรายปางต่าง ๆ มากมาย โบราณสถานและโบราณวัตถุหลายแห่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวพะเยาและผู้คนในจังหวัดใกล้เคียงให้ความเคารพนับถือ เป็นที่พึ่งทางจิตใจและเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ

องค์ความรู้จากการวิจัย

ผลจากการวิจัยเรื่องนี้ได้สังเคราะห์องค์ความรู้สำคัญที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นและพุทธศิลป์แบบล้านนาที่ผสมผสานเข้าด้วยกันอย่างเป็นพลวัต โดยมีข้อค้นพบที่นำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ในประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. พระพุทธรูปในเมืองพะเยาเป็นผลลัพธ์จากการสั่งสมภูมิปัญญาและความเชื่อท้องถิ่น ศิลปกรรมของพระพุทธรูปสะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างศรัทธาในพระพุทธศาสนา คติชาวบ้านและอิทธิพลทางศิลปะจากหลายแหล่ง เช่น ศิลปะแบบเชียงแสน ศิลปะเชียงใหม่ ศิลปะสุโขทัย ศิลปะพื้นถิ่นล้านนา โดยถ่ายทอดและปรับประยุกต์ผ่านฝีมือของช่างท้องถิ่นจนเกิดเป็นสกุลช่างพะเยาที่มีรูปแบบเฉพาะ เช่น พระพักตร์รูปไข่ พระหนุเป็นปม พระวรกายไม่อวบ พระนั่งบนฐานเชียง นิยมสร้างในปางมารวิชัย ซึ่งสามารถใช้เป็นเกณฑ์จำแนกและระบุที่มาของพระพุทธรูปได้

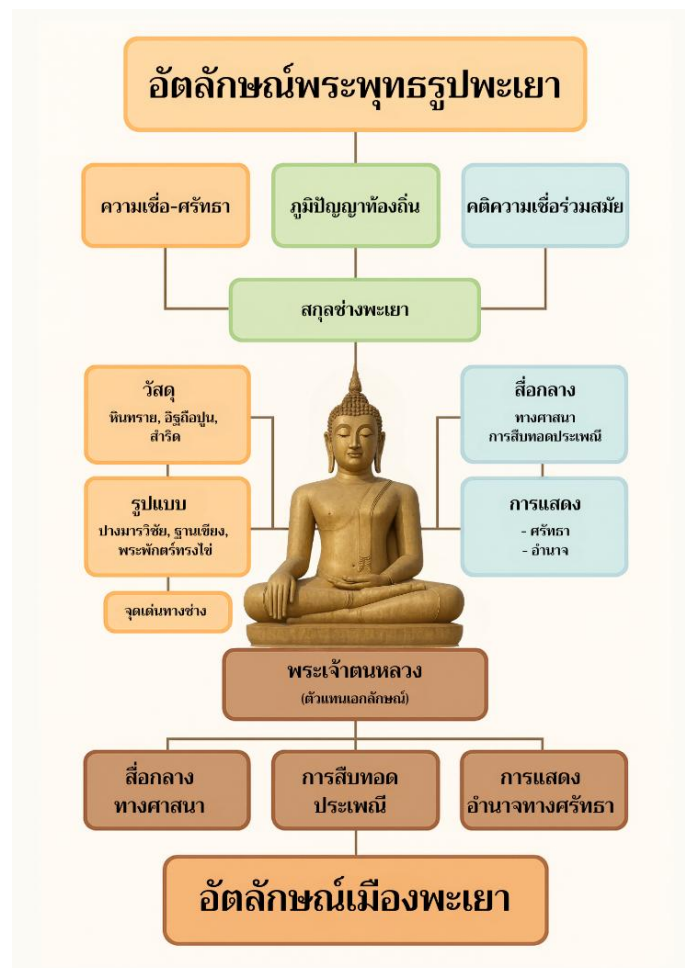
2. การสร้างพระพุทธรูปในพะเยาเป็นกิจกรรมทางสังคมที่หลอมรวมคนในชุมชนเข้าด้วยกัน จากการสัมภาษณ์ผู้รู้ เช่น พระวิมลญาณมุนีและสล่าแดงพบว่า พระพุทธรูปสำคัญส่วนใหญ่ในเมืองพะเยาไม่ได้เกิดจากการดำริส่วนบุคคลเท่านั้น แต่เป็นผลจากการรวมศรัทธาของคณะศรัทธาหรือกลุ่มชุมชนที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการสืบสานพระพุทธศาสนา เช่น การสร้างเพื่อพุทธบูชา การสร้างแทนองค์เดิมหรือเพื่อให้ได้ไปเกิดในยุคพระศรีอริยเมตไตรยจึงเลือกใช้วัสดุตามฐานะของเจ้าภาพ เช่น สำริด หินทราย อิฐถือปูน ทองเหลือง

3. พระพุทธรูปทำหน้าที่เป็นทั้งศูนย์รวมศรัทธาและเครื่องมือสื่อสารอัตลักษณ์ของชุมชน พระพุทธรูป เช่น พระเจ้าตนหลวง วัดศรีโคมคำ ไม่เพียงแต่เป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ แต่ยังทำหน้าที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของ

พะเยาในอดีต ทั้งในด้านศิลปกรรม ความเชื่อและโครงสร้างสังคม โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาร่วมกับข้อมูลจารึกวรรณกรรมร่วมสมัยและรูปแบบศิลปะที่แฝงแนวคิดทางพุทธธรรมอย่างเด่นชัด

4. ข้อมูลเชิงวิเคราะห์ที่ได้จากการวิจัยสามารถใช้เป็นแนวทางอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าทางวัฒนธรรมการจัดทำฐานข้อมูลพระพุทธรูปใน 10 วัดสำคัญ พร้อมการวิเคราะห์วัสดุ รูปแบบ ปาง ความเชื่อและบริบทของการสร้าง ถือเป็นองค์ประกอบเชิงระบบที่สามารถพัฒนาเป็นฐานข้อมูลวัฒนธรรมเชิงพื้นที่ (Cultural Heritage Database) เพื่อนำไปใช้ในการส่งเสริมการเรียนรู้ สร้างสำนึกคุณค่าและสนับสนุนการอนุรักษ์พระพุทธรูปในฐานะมรดกศิลปวัฒนธรรมของเมืองพะเยาได้อย่างยั่งยืน

ภาพ 1 อัตลักษณ์พระพุทธรูปในเมืองพะเยา

สรุป

การศึกษาครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า อัตลักษณ์ของพระพุทธรูปสำคัญในเมืองพะเยา สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายทางศิลปกรรมที่เกิดจากการผสมผสานอิทธิพลศิลปะจากภูมิภาคต่าง ๆ กับภูมิปัญญาท้องถิ่นล้านนา ก่อให้เกิดรูปแบบพุทธศิลป์ที่มีลักษณะเฉพาะตัว ทั้งยังเป็นผลผลิตจากความศรัทธาและจิตสำนึกทางศาสนาของชุมชนท้องถิ่น พระพุทธรูปส่วนใหญ่ที่ปรากฏในพื้นที่เมืองพะเยามีอายุราวพุทธพุทธศตวรรษที่ 21-

25 โดยนิยมสร้างในปางมารวิชัย ซึ่งเป็นปางที่สะท้อนชัยชนะเหนือกิเลสและอิทธิพลกรรมในพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน ลักษณะทางกายภาพของพระพุทธรูปในเมืองพะเยาหลายองค์มีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น พระพักตร์รูปไข่ค่อนข้างกลม พระนลาฏแคบ พระโอษฐ์เล็ก ปลายพระโอษฐ์ยกขึ้น พระหนุเป็นปม และประทับนั่งขัดสมาธิเพชรเหนือฐานเรียบ ซึ่งล้วนเป็นลักษณะเฉพาะของสกุลช่างพะเยา อันสะท้อนถึงฝีมือและอัตลักษณ์ทางศิลปกรรมที่โดดเด่นในระดับภูมิภาค พระเจ้าตนหลวง วัดศรีโคมคำ ซึ่งถือเป็นพระพุทธรูปองค์สำคัญและใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ มีขนาดหน้าตักกว้าง 14 เมตร สูง 16 เมตร สร้างด้วยอิฐมอญและปูนขาว ลงรักปิดทอง เป็นตัวแทนของพลังศรัทธาและศูนยรวมจิตใจของชุมชนพุทธศาสนิกชนในท้องถิ่น อีกทั้งยังเป็นหลักฐานสำคัญที่เชื่อมโยงความเชื่อ ความศรัทธาและศิลปกรรมเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปที่สร้างจากวัสดุหลากหลาย เช่น หินทราย สำริด โลหะ ซึ่งบางองค์สามารถจำแนกได้ว่าเป็นผลงานของช่างฝีมือท้องถิ่นเมืองพะเยาโดยตรง ผลการศึกษาครั้งนี้จึงมีใช้เพียงการบันทึกลักษณะทางกายภาพของพระพุทธรูป หากแต่ยังเผยให้เห็นความเชื่อ ค่านิยมและกระบวนการสร้างสรรค์ทางศิลปะของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีส่วนสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และควรค่าแก่การอนุรักษ์ ต่อยอดและถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่อย่างเป็นระบบและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- เกรียงศักดิ์ ชัยดรุณ. (2561). *ศิลปวัตถุที่พบในเมืองพะเยา*. พะเยา: นครนิเวศการพิมพ์.
- เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์. (2560). อัตลักษณ์แห่งภูมามาย: รูปลักษณ์ ความเชื่อ และภูมิปัญญา. *วารสาร Veridian E-Journal Silpakorn University ฉบับมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*. 10 (3), 868-886.
- พระครูศรีวรพินิจ และสหทยา วิเศษ. (2557). *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา*. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระวิมลญาณมุนี. (2563). รองเจ้าคณะจังหวัดพะเยา. *สัมภาษณ์*. 6 มกราคม.
- พิสิฐ โคตรสุโพธิ์. (2560). *พระพุทธรูป: คติการสร้างและพิธีกรรมจากเอกสารโบราณเมืองพะเยา*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545). *เจดีย์: พัฒนาการแห่งความหมาย*. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2532). *พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2562). *ศิลปะล้านนา: สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม*. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- สมภพ ชันชะกิง. (2563). สล่าชุมชนวัดศรีโคมคำ. *สัมภาษณ์*. 9 มกราคม.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2542). *ล้านนา สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพมหานคร: โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย.